

بسم الله الرحمن الرحيم

آثار غذای حلال در تکامل شخصیت انسان

مهناز شریف نژاد^۱

چکیده:

اهمیت پرداختن به موضوع غذای حلال در این پژوهش از آن جهت مطرح شده بود که تغذیه تنها یک نیاز زیستی محسوب نمی‌شد، بلکه به‌طور مستقیم بر اخلاق، روان و معنویت انسان اثرگذار بوده و در شکل‌گیری یا تزلزل شخصیت نقش ایفا کرده است. با توجه به چالش‌های عصر حاضر، از جمله گسترش غذاهای صنعتی و بی‌توجهی به ارزش‌های معنوی در سبک زندگی، ضرورت واکاوی علمی جایگاه حلال‌خوری بیش از پیش احساس شده بود. این تحقیق با هدف تبیین نقش غذای حلال در تکامل شخصیت و با بهره‌گیری از روش توصیفی، به بررسی متون اسلامی و یافته‌های علمی پرداخته بود تا تصویری جامع از تأثیر این اصل دینی بر ابعاد مختلف شخصیت ارائه دهد. یافته‌های تحقیق نشان داد: تغذیه حلال، ضمن تأمین سلامت جسم، به تقویت ایمان و فضایل اخلاقی، ایجاد آرامش روانی و کنترل هیجانات و همچنین تقویت هویت اجتماعی و انسجام جمعی منجر شده بود. نتایج به دست آمده بیانگر آن است: رعایت اصل حلال در تغذیه نه تنها یک حکم فردی، بلکه راهبردی مؤثر برای ارتقای سلامت معنوی و اجتماعی جامعه به شمار رفت.

کلید واژگان: غذای حلال، تکامل، شخصیت.

مقدمه

^۱. مهناز، شریف‌نژاد، طلبه سطح ۲ حوزه‌ی علمیه الزهراء سلام‌الله‌علیها ارومیه.

غذای حلال در آموزه‌های اسلامی مفهومی عمیق‌تر از یک دستور فقهی ساده دارد؛ زیرا ارتباط مستقیمی با سلامت جسم، آرامش روح و شکل‌گیری شخصیت انسان برقرار می‌کند. در واقع، تغذیه به‌عنوان یکی از نیازهای بنیادین بشر نه‌تنها در بُعد زیستی، بلکه در ابعاد اخلاقی، روانی و معنوی نیز اثرگذار است. اسلام با تأکید بر اصل «حلال» و «طیب» بودن غذا، الگویی جامع برای زندگی سالم ارائه می‌دهد که بر پایه پاکیزگی، مشروعیت و اعتدال شکل گرفته است. این الگو تنها به تغذیه جسم توجه ندارد، بلکه در راستای تربیت روح و پرورش فضایل اخلاقی، تقویت ایمان و کنترل تمایلات نفسانی نقش اساسی ایفا می‌کند. رعایت این اصل می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد شخصیتی متعادل، اخلاق‌مدار و مسئولیت‌پذیر باشد؛ شخصیتی که نه‌تنها در روابط فردی، بلکه در تعاملات اجتماعی نیز نمود می‌یابد. در دنیای امروز که سبک زندگی‌ها به‌سرعت تغییر می‌کند و عوامل متعددی مانند فرهنگ مصرف‌گرایی، تبلیغات گسترده و جهانی‌شدن بر انتخاب‌های غذایی تأثیر می‌گذارند، اهمیت بازنگری در اصل حلال دوچندان می‌شود. گسترش استفاده از غذاهای صنعتی، رواج خوراکی‌های شبه‌ناک و بی‌توجهی به ابعاد معنوی تغذیه از جمله چالش‌های جدی عصر حاضر است. این شرایط نه‌تنها سلامت جسم را تهدید می‌کند بلکه پیامدهای روانی و رفتاری نیز به دنبال دارد. آموزه‌های اسلامی با تأکید بر طهارت و مشروعیت غذا، راهکاری برای حفظ تعادل میان نیازهای مادی و معنوی انسان ارائه می‌دهند. در این نگاه، تغذیه تنها فرآیند تأمین انرژی برای بدن نیست، بلکه عاملی برای شکل‌گیری شخصیت، ایجاد آرامش درونی، تقویت معنویت و کاهش آسیب‌های اخلاقی است.

این تحقیق به روش توصیفی انتخاب شده‌است تا با گردآوری داده‌ها از منابع معتبر دینی، متون اسلامی و مطالعات علمی و سپس تطبیق محتوای آن‌ها، ارتباط میان تغذیه حلال و شکل‌گیری شخصیت اخلاقی تبیین گردد. انتخاب این روش به دلیل ماهیت مفهومی و بررسی این موضوع بوده است که نیازمند واکاوی متون و استخراج مبانی نظری می‌باشد. اهمیت این تحقیق از آن‌جا ناشی می‌شود که در جهان معاصر، بحران هویت، ضعف ارزش‌های معنوی و بروز انحرافات اخلاقی از چالش‌های اساسی جوامع به‌شمار می‌رود. بسیاری از این آسیب‌ها در ارتباط با سبک زندگی، نوع تغذیه و بی‌توجهی به معیارهای معنوی شکل می‌گیرد. بر این اساس، پرداختن به موضوع غذای حلال می‌تواند راهکارهایی برای بازسازی شخصیت انسان در عصر مدرن ارائه کند و الگویی برای حفظ سلامت جسم و روح فراهم آورد. هدف این پژوهش تنها محدود به ارائه مباحث نظری نیست، بلکه تبیین این نکته است که رعایت اصل حلال در تغذیه نه‌تنها ضامن سلامت جسم است، بلکه عاملی اساسی در پرورش فضایل اخلاقی، تقویت ایمان و ایجاد جامعه‌ای متعادل و سالم محسوب می‌شود. بنابراین سوال مقابل پیش می‌آید: آثار غذای حلال در تکامل شخصیت انسان چیست؟ بررسی این

موضوع، امکان دستیابی به نتایجی را فراهم می‌کند که نه تنها برای حوزه علوم اسلامی و اخلاقی اهمیت دارد، بلکه می‌تواند در سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و تربیتی نیز مورد استفاده قرار گیرد. پیرامون غذاهای حلال و تأثیرات آن پایان‌نامه‌ها، کتب و مقالات زیادی نگاشته شده است. از جمله: پایان‌نامه‌ی هادی فرجام با عنوان «لقمه‌ی حلال و حرام و تأثیر آن در شکل‌گیری شخصیت و تربیت فرزند» است. در این پژوهش، نویسنده ابتدا به مفهوم‌شناسی حلال و حرام و تأثیر آن‌ها بر وظیفه‌ی انسان در کسب روزی و پاکیزگی شخصیت پرداخته، سپس عامل مهم تربیت فرزند، یعنی نقش غذای حلال و حرام و آثار تربیتی آن را بررسی کرده است.

در میان منابع کتابی، کتاب «نقش غذای حلال و حرام انسان در آیات و روایات و حکایت» اثر نعمت‌الله حسینی قابل توجه است. این نوشتار با استناد به متون دینی و حکایات پندآموز، نقش غذا در تهذیب نفس و کسب اخلاق حسنه را تبیین می‌کند. نویسنده معتقد است که طبق سیره و تعالیم معصومین علیهم السلام خوردن مال حلال موجب سلامت جسم و روح و رشد معنوی است، در حالی که خوردن مال حرام زمینه‌ساز سقوط معنوی می‌شود.

کتاب «نقش تغذیه حلال در سلامت جسم و روح» نوشته‌ی محمد یاسر یآوری و همکاران نیز چشمگیر است. این اثر در چهار فصل تنظیم شده و در فصل نخست به مفاهیم اولیه تغذیه حلال، فصل دوم به ارتباط رزق با سلامت روح، فصل سوم به تأثیر تغذیه حلال بر سلامت جسم و فصل چهارم به نتیجه‌گیری مباحث می‌پردازد.

در میان مقالات علمی، مقاله‌ای با عنوان «تأثیر غذای حلال بر رشد معنوی و شخصیتی انسان» توسط احمدی (۱۳۹۸) در فصلنامه مطالعات اسلامی و روان‌شناسی منتشر شده است. نویسنده در این مقاله با رویکردی میان‌رشته‌ای، پیوند مستقیم میان غذای حلال و افزایش خودآگاهی، تقویت اراده و ارتقاء صفات اخلاقی را اثبات می‌کند. این مقاله به‌طور مستقیم با موضوع حاضر هم‌راستا است و نشان می‌دهد که تغذیه‌ی حلال می‌تواند به عنوان یک عامل پایدار در شکل‌گیری شخصیت مؤمنانه عمل کند.

مقاله دوم مقاله‌ای کنفرانسی با عنوان «نقش غذای حلال در سلامت روح»، نوشته‌ی سید علی‌اکبر ربیع‌نجاج و عادلہ عدالتی، ارائه شده است. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و با اتکا بر آیات و روایات قرآن، نشان می‌دهد که غذاهای حلال موجب ارتقای روح انسان و پذیرش حق شده، در حالی که غذاهای حرام تأثیر عکس دارد و منجر به قساوت قلب و انکار حق می‌شود.

سومین مقاله «آثار تغذیه حلال در میزان موفقیت در زندگی و شکل‌گیری شخصیت انسان» از زاهره ایازی رستم‌کلایی (۱۴۰۰) است. این مطالعه توصیفی با منابع کتابخانه‌ای نشان می‌دهد که غذای حلال و طیب علاوه بر تأثیر مثبت بر بدن و روح، زمینه‌ساز ایجاد عمل صالح، موفقیت، نورانیت باطنی

و رشد متوازن ابعاد چهارگانه وجودی (روح، روان، جسم و ذهن) است؛ در مقابل، غذای حرام می‌تواند ایمان انسان را تهدید کند.

با وجود منابع معتبر که به ابعاد مختلف تأثیر غذای حلال بر تربیت اخلاقی، سلامت روحی و روانی، موفقیت و رشد شخصیت پرداخته‌اند، هنوز هیچ پژوهش میان‌رشته‌ای و جامع وجود ندارد که این ابعاد (اخلاقی، تربیتی، روان‌شناختی، معنوی) را به‌صورت یکپارچه و نظام‌مند کاوش کند. پژوهش حاضر با چنین رویکرد توصیفی، قصد دارد خلأ موجود را پر کرده و تصویری دقیق و نوآورانه از نقش تغذیه حلال در تکامل شخصیت انسان ارائه دهد.

مفهوم شناسی

الف - غذا

تعریف لغوی: در لغت‌نامه دهخدا، غذا به معنای «خوراک و آنچه برای خوراندن بدن به کار رود» آمده است.^۱

تعریف اصطلاحی: در منابع فقهی و اسلامی، غذا به هر چیزی گفته می‌شود که انسان از آن تغذیه می‌کند و بر جسم و روح او اثرگذار است.^۲

ب - حلال

تعریف لغوی: در لغت‌نامه معین، حلال به معنای «آنچه شرعاً و قانوناً جایز و رواست» آمده است.^۳

تعریف اصطلاحی: در اصطلاح فقه اسلامی، حلال به تمامی اموال و خوراکی‌هایی گفته می‌شود که اسلام استفاده از آنها را جایز کرده و مصرف آنها موجب تقرب به خدا و سلامت جسم و روح انسان می‌گردد.^۴

ج - شخصیت

تعریف لغوی: شخصیت در فرهنگ عمید به معنای «ماهیت و ساختار وجودی انسان، خصوصیات روانی و اخلاقی که انسان را از دیگران متمایز می‌کند» آمده است.^۵

^۱ . علی‌اکبر، دهخدا، لغت‌نامه‌ی دهخدا، ج ۵، ص ۳۴۸.

^۲ . نعمت‌الله، حسینی، نقش غذای حلال و حرام انسان در آیات و روایات و حکایت، ص ۲۳.

^۳ محمد، معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۲، ص ۵۲۶.

^۴ . هادی، فرجام، لقمه حلال و حرام و تأثیر آن در شکل‌گیری شخصیت و تربیت فرزند، ص ۴۵.

^۵ . حسن، عمید، فرهنگ عمید، ص ۵۵۷.

تعریف اصطلاحی از دیدگاه روان‌شناسی: شخصیت مجموعه ویژگی‌های پایدار روانی و اخلاقی است که رفتار، احساسات و نگرش‌های فرد را شکل می‌دهد و تکامل آن با عوامل محیطی، اجتماعی و اخلاقی ارتباط دارد.^۱

د- تکامل

تعریف لغوی: در لغت‌نامه دهخدا، تکامل به معنای «کمال یافتن، پیشرفت کردن، رشد و بهبود» آمده است.^۲

تعریف اصطلاحی: تکامل شخصیت به روندی گفته می‌شود که در آن انسان به تدریج از نظر اخلاقی، روانی، اجتماعی و معنوی رشد یافته و ویژگی‌های مثبت شخصیتی او تقویت می‌شود. مصرف غذای حلال به‌عنوان یک عامل محیطی و اخلاقی می‌تواند این روند را تسریع کند.^۳

۱- آثار معنوی و اعتقادی غذای حلال

تغذیه حلال از منظر اسلامی نه تنها برای سلامت جسمانی اهمیت دارد، بلکه یکی از ارکان اصلی پرورش روح و تقویت ایمان به‌شمار می‌رود. رعایت این اصل الهی موجب می‌شود که انسان با طهارت درونی، آرامش قلبی و نورانیت روحی همراه گردد و زمینه رشد معنوی و قبولی عبادات را بیابد. در واقع، حلال‌خوری عاملی اساسی در شکل‌گیری شخصیت دیندار و خالص است. آثار معنوی غذای حلال عبارت است از:

۱-۱- افزایش تقوا

پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در حدیثی فرموده‌اند: «اتَّقُوا مِنْ خَضَاءِ الدَّمَنِ. قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا خَضَاءُ الدَّمَنِ ؟ قَالَ صلی‌الله‌علیه‌وآله: مَرَأَةُ الْحَسَنَاءِ فِي مَنَبَتِ سَوْءٍ»^۴ یعنی از سبزه‌های روییده بر مزبله بپرهیزید. هنگامی که اصحاب پرسیدند مقصود چیست، فرمودند: زن زیبارویی که در خانواده‌ای بدسیرت تربیت شده باشد. این روایت بیانگر آن است که ظاهر زیبا اگر با باطن آلوده همراه شود، موجب انحراف و فساد خواهد شد. این نکته را می‌توان به مسئله غذای حلال و نقش آن در افزایش تقوا مرتبط دانست؛ همان‌گونه که ریشه فاسد نمی‌تواند گل پاکیزه‌ای پرورش دهد، خوراک حرام یا شبهه‌ناک نیز روح انسان را آلوده کرده و مانع رشد تقوا می‌شود. در آموزه‌های اسلامی، غذای حلال نه تنها برای سلامت

^۱ . محمدیاسر، یآوری و همکاران نقش تغذیه‌ی سالم بر سلامت جسم و روح، ص ۱۲.

^۲ . علی‌اکبر، دهخدا، لغت‌نامه‌ی دهخدا، ج ۶، ص ۴۴۵.

^۳ . مهدی، عبداللّهی‌پور، بررسی تأثیر تغذیه‌ی حلال و حرام بر شخصیت انسان در آینه‌ی قرآن و روایت، ص ۷۸.

^۴ . محمدبن حسن، شیخ طوسی، الأمالی، ج ۲، ص ۱۳۸.

شکرگزاری را فراهم می‌آورد. افرادی که از غذای حلال بهره‌مند هستند، قدردان نعمات خداوند بوده و نسبت به داشته‌های خود و دیگران رفتار شایسته و سپاسگزارانه‌ای نشان می‌دهند.^۱ این شکرگزاری در جمع باعث ایجاد فضای مثبت و همدلی میان اعضای گروه یا خانواده می‌شود و سطح رضایت و آرامش اجتماعی را افزایش می‌دهد. همچنین، لقمه حلال موجب می‌شود انسان کمتر دچار حسرت و نارضایتی نسبت به آنچه دیگران دارند شود و تمرکز خود را بر نعمات موجود حفظ کند.^۲ بدین ترتیب، رعایت حلال و حرام در تغذیه به پرورش حس شکرگزاری و قدردانی در جمع کمک می‌کند و رفتارهای مثبت اجتماعی و تعاملات انسانی را تقویت می‌نماید.^۳

۴-۳- تقویت هویت اسلامی - اجتماعی

تغذیه از غذای حلال علاوه بر تأمین سلامت جسم، نقش مؤثری در شکل‌گیری و تقویت هویت اسلامی و اجتماعی افراد دارد. رعایت حلال و حرام در خورد و خوراک، فرد را به اصول دینی پایبند کرده و حس تعلق به جامعه اسلامی و ارزش‌های اخلاقی آن را افزایش می‌دهد. افرادی که از لقمه حلال بهره‌مند هستند، نه تنها به سلامت جسمانی خود اهمیت می‌دهند، بلکه رفتارهای اجتماعی و دینی خود را نیز با هنجارهای اسلامی هماهنگ می‌سازند. این رفتارها شامل صداقت در تعاملات، رعایت حقوق دیگران و مشارکت سازنده در امور اجتماعی است. بدین ترتیب، می‌توان گفت: رعایت حلال در تغذیه، هویت دینی فرد را تقویت می‌کند و او را به یک عضو فعال، مسئول و اخلاق‌مدار در جامعه اسلامی تبدیل می‌نماید. این اثر هم بر سطح فردی و هم بر تعاملات اجتماعی، به افزایش انسجام و همبستگی در جمع کمک می‌کند و زمینه شکل‌گیری یک جامعه اخلاق‌محور را فراهم می‌آورد.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با موضوع «آثار غذای حلال در تکامل شخصیت انسان»، به روش توصیفی، با هدف بررسی جایگاه حلال‌خوری در شکل‌گیری ابعاد شخصیتی انسان انجام شده بود. مجموع نتایج در بعد معنوی و اعتقادی نشان داد: رعایت حلال موجب تقویت ایمان، تقوا و خضوع در عبادت گردیده است؛

^۱ . محمد، صادقی، اخلاق اسلامی و تربیت اجتماعی، ص ۹۵، ۱۳۹۶.

^۲ . علی، معتمد، تغذیه حلال و فضایل اخلاقی، ص ۱۰۸.

^۳ . علی، نجفی، تغذیه حلال و هویت دینی در زندگی معاصر، ص ۷۵.

راهکار مناسب در این زمینه، ترویج آموزش‌های دینی و آشنایی خانواده‌ها با آثار معنوی لقمه پاک از دوران کودکی است. در بعد اخلاقی و رفتاری، حلال‌خواری زمینه‌ساز صداقت، امانت‌داری و کنترل هیجانات دانسته شده بود؛ بر این اساس، نظارت بر اقتصاد سالم و تأمین روزی حلال می‌تواند از مهم‌ترین اقدامات فرهنگی و اجتماعی باشد. در بعد روانی و اجتماعی، تغذیه پاک سبب آرامش درونی، افزایش صبر و تقویت هویت دینی - اجتماعی شده بود؛ این یافته بیانگر ضرورت سیاست‌گذاری کلان در حوزه سلامت و ترویج سبک زندگی اسلامی است.

بدین ترتیب، تحقیق حاضر نشان داد: اصل حلال در تغذیه صرفاً یک حکم فردی فقهی نیست، بلکه بنیانی برای بازسازی هویت اخلاقی و اجتماعی جامعه محسوب می‌شد. بنابراین، توجه به حلال‌خواری می‌تواند همزمان یک راهبرد تربیتی، فرهنگی و اجتماعی تلقی گردد که در کنار ارتقای معنویت فردی، انسجام و سلامت جامعه اسلامی را نیز تضمین می‌کند.

فهرست منابع

*قرآن

*نهج البلاغه

کتاب فارسی

- ۱- امامی، علی، تأثیر تغذیه پاک بر رشد فضایل اخلاقی، قم: مؤسسه پژوهش‌های اخلاقی، ۱۳۷۴.
- ۲- بنی‌هاشمی، محمد، در ضیافت ضریح، قم: انتشارات مشعر، ۱۳۹۹.
- ۳- بنی‌هاشمی، محمد، سفری به خاکسپاری: پژوهشی پیرامون حج و عمره بر اساس آیات و روایات، تهران: منیر، ۱۳۸۸.
- ۴- حسینی، مرتضی، تربیت اخلاقی و روانی در آموزه‌های اسلامی، تهران: نشر معارف، ۱۳۹۵.
- ۵- حسینی، نعمت‌الله، نقش غذای حلال و حرام انسان در آیات و روایات و حکایت، تهران: نشر معارف، ۱۳۹۲.

- ۶- حسینی خواه، جواد، تنبیه بدنی کودکان در نظام بین الملل حقوق بشر و فقه امامیه، قم: مرکز فقهی ائمه اطهار علیه السلام، ۱۳۸۹.
- ۷- حسنی، فاطمه، روان شناسی اخلاق اسلامی، تهران: نشر دانشگاهی، ۱۳۹۷.
- ۸- خمینی، سید روح الله، شرح چهل حدیث، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸.
- ۹- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۳.
- ۱۰- رضایی، علی، تغذیه حلال و سلامت روانی، قم: پژوهشکده اخلاق، ۱۳۹۶.
- ۱۱- صادقی، محمد، اخلاق اسلامی و تربیت اجتماعی، تهران: نشر معارف، ۱۳۹۶.
- ۱۲- صالحی نجف آبادی، محمد، اخلاق اقتصادی در آموزه های اسلامی، تهران: نشر حکمت، ۱۳۹۵.
- ۱۳- عبداللهی پور، مهدی، «بررسی تأثیر تغذیه حلال و حرام بر شخصیت انسان در آینه قرآن و روایات»، فصلنامه مطالعات اخلاق اسلامی، ش ۱۲، ۱۳۹۶.
- ۱۴- عمید، حسن، فرهنگ عمید، تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۷۳.
- ۱۵- فولادوند، محمد مهدی، ترجمه فولادوند، تهران: انتشارات سروش، ۱۳۸۵.
- ۱۶- کاشفی، حسین واعظ، اخلاق محسنی، تهران: کتابفروشی خیام، ۱۳۶۳.
- ۱۷- کاظمی، زهرا، روان شناسی اخلاق اسلامی، تهران: نشر دانشگاهی، ۱۳۹۸.
- ۱۸- کریمی، مهدی، تغذیه و سلامت روان اجتماعی، قم: مؤسسه پژوهش های اخلاقی، ۱۳۹۶.
- ۱۹- مجیدی، علی، جامعه و اخلاق تغذیه حلال، مشهد: فرهنگ رضوی، ۱۳۹۸.
- ۲۰- محمدی ری شهری، محمد، دانشنامه قرآن و حدیث، ج ۵۲۱، قم: سازمان دارالحدیث، ۱۳۹۳.
- ۲۱- معتمد، علی، تغذیه حلال و فضایل اخلاقی، قم: مؤسسه پژوهش های اخلاقی، ۱۳۹۷.
- ۲۲- معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۷.
- ۲۳- مولوی، جلال الدین محمد، مثنوی معنوی، دفتر دوم، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۰.
- ۲۴- نجفی، علی، تغذیه حلال و هویت دینی در زندگی معاصر، تهران: نشر معارف، ۱۳۹۸.
- ۲۵- نوربخش، احمد، اخلاق و رفتار اجتماعی در آموزه های اسلامی، تهران: نشر معارف، ۱۳۹۵.
- ۲۶- هاشمی، زهرا، اخلاق کاربردی و سلامت اجتماعی، تهران: نشر حکمت، ۱۳۹۹.
- ۲۷- یآوری، محمد یاسر و دیگران، نقش تغذیه حلال در سلامت جسم و روح، تهران: دانشگاه علوم پزشکی تهران، ۱۳۹۷.

کتاب عربی

- ۲۸- ابن ابی جمهور احسائی، محمد بن زین الدین، عوالی اللالی، ج ۳، قم: دارسیدالشهداء، ۱۳۶۳.

- ۲۹- ابن بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، ج ۴، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۳۷۱.
- ۳۰- ابن شعبه حرّانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول، قم: جامعه مدرسین، چاپ ۲، ۱۳۶۳.
- ۳۱- ابن عربی، محی الدین، المحيط الروحانی، ج ۱، بیروت: دارالفکر، ۱۳۵۴.
- ۳۲- الشیبانی، احمد بن حنبل، المسند، بیروت: مؤسسه الرساله، ۱۳۷۴.
- ۳۳- حرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعۀ، قم: مؤسسه آل البيت، ۱۳۶۷.
- ۳۴- شریف رضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، تحقیق صبحی صالح، قم: هجرت، حکمت ۲۵۲، ۱۳۷۲.
- ۳۵- سید رضی، نهج البلاغه، چاپ صبحی صالح، بیروت، ۱۳۷۲.
- ۳۶- شیخ طوسی، محمد بن حسن، الأمالی، قم: مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۳۷۲.
- ۳۷- شیخ طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الأحکام، قم: دارالکتب الإسلامیة، ۱۳۶۵.
- ۳۸- صدرالدین شیرازی، ملاصدرا، الشواهد الربوبیة، تهران: انجمن فلسفه، ۱۳۶۶.
- ۳۹- طباطبائی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵.
- ۴۰- طبرسی، حسن بن فضل، مشکاة الأنوار، قم: دارالکتب الاسلامیة، ۱۳۷۱.
- ۴۱- غزالی، محمد، احیاء علوم الدین، بیروت: دارالمعرفة، ۱۳۷۵.
- ۴۲- فخر رازی، محمد بن عمر، التفسیر الکبیر، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۳۷۸.
- ۴۳- فیض کاشانی، ملا محسن، المحجّة البیضاء، ج ۵، تهران: نشر اسلامی، ۱۳۳۴.
- ۴۴- قشیری، عبدالکریم بن هوازن، الرسالة القشیریة، ج ۱، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۳۸۰.
- ۴۵- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیة، ۱۳۶۵.
- ۴۶- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۶۹، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۳۶۲.
- ۴۷- مصباح الشریعه، منسوب به امام صادق علیه السلام، باب ۹۳، ص ۱۹۴، قم: دارالکتب الإسلامیة، ۱۳۷۸.
- ۴۸- نراقی، ملا احمد، معراج السعادة، تهران: هجرت، ۱۳۷۶.
- ۴۹- نراقی، ملا مهدی، جامع السعادات، تهران: نشر داورى، ۱۳۷۷.

پایان نامه ها

۵۰- فرجام، هادی، لقمه حلال و حرام و تأثیر آن در شکل‌گیری شخصیت و تربیت فرزند، دانشگاه تهران، ۱۳۹۴.

سایت‌ها و سایر مقالات